

KICHIK BIZNESNI BARQAROR RIVOJLANISHINI BAHOLASHGA OID NAZARIY YONDASHUVLAR

Adashev Azimjon Urinboyevich

Namangan davlat texnika universiteti

“Menejment” kafedrası dotsenti

E-mail: azimray@mail.ru

Annotatsiya

Ushbu maqolada kichik biznesni barqaror rivojlanishini baholashga oid nazariy va metodik yondashuvlar tahlil qilindi. Tadqiqot davomida indikatorli, moliyaviy, integral indeksli hamda ekonometrik baholash usullarining ilmiy asoslari o‘rganildi va ularning afzallik hamda cheklovlari aniqlashtirildi. Kichik biznes subyektlarining barqaror rivojlanishiga ta’sir etuvchi iqtisodiy, institutsional va innovatsion omillar tizimli yondashuv asosida baholandi. Tadqiqot natijasida mavjud metodikalarning kichik biznesning hududiy va institutsional xususiyatlarini yetarli darajada hisobga olmasligi asoslandi. Indikatorli tahlil, integral indekslar va ekonometrik modellarni uyg‘unlashtiruvchi kompleks baholash metodologiyasini ishlab chiqish zarurligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, barqaror rivojlanish, baholash metodologiyasi, integral indeks, ekonometrik model, indikatorli yondashuv, moliyaviy barqarorlik, innovatsiya, tadbirkorlik, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация

В данной статье проанализированы теоретические и методические подходы к оценке устойчивого развития малого бизнеса. В ходе исследования были изучены научные основы индикаторного, финансового, интегрального и эконометрического методов оценки, а также определены их преимущества и ограничения. На основе системного подхода оценены экономические, институциональные и инновационные факторы, влияющие на устойчивое развитие субъектов малого бизнеса. Результаты исследования показали, что существующие методики недостаточно учитывают региональные и институциональные особенности малого бизнеса. Также была научно обоснована необходимость разработки комплексной методологии оценки, объединяющей индикаторный анализ, интегральные индексы и эконометрические модели.

Ключевые слова: малый бизнес, устойчивое развитие, методология оценки, интегральный индекс, эконометрическая модель, индикаторный подход, финансовая устойчивость, инновации, предпринимательство, экономическая эффективность.

Abstract

This article analyzed theoretical and methodological approaches to assessing sustainable development of small business. The study examined the scientific foundations of indicator-based, financial, integrated index and econometric assessment methods and identified their advantages and limitations. Economic, institutional and innovative factors affecting sustainable development of small business entities were

evaluated using a systematic approach. The findings showed that existing methodologies did not sufficiently consider regional and institutional characteristics of small business. The study also substantiated the need to develop a comprehensive assessment methodology integrating indicator analysis, integral indices and econometric models.

Keywords: small business, sustainable development, assessment methodology, integral index, econometric model, indicator approach, financial stability, innovation, entrepreneurship, economic efficiency.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyotda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning barqaror rivojlanishi iqtisodiy o‘shining muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Kichik biznes subyektlari aholi bandligini ta‘minlash, raqobat muhitini rivojlantirish, innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish va hududiy iqtisodiy muvozanatni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli kichik biznesning barqaror rivojlanishini baholash masalasi iqtisodiy nazariya va amaliyotda dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Jahon amaliyotida kichik biznes faoliyatini baholashda moliyaviy natijalar, ishlab chiqarish samaradorligi, investitsion faollik va raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlaridan keng foydalaniladi. Biroq mavjud metodikalarning aksariyati kichik biznesning institutsional muhitga sezgirligi, hududiy xususiyatlari va innovatsion salohiyatini to‘liq hisobga olmaydi. Natijada barqaror rivojlanishni kompleks baholash imkoniyatlari cheklanadi.

Kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashda indikatorli, integral indeksli va ekonometrik yondashuvlardan foydalanish ilmiy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvlar iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy barqarorlik va resurslardan foydalanish darajasini tizimli baholash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashning nazariy asoslarini takomillashtirish hamda kompleks metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

O‘zbekistonda kichik biznes sub’ektlarining umumiy jihatlari shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha S.S.G‘ulomov, D.S.Qosimova, Yo.A.Abdullaev, M.R. Boltabaev, M.S. Qosimova, SH.J. Ergashxodjaeva, B.K. G‘oyibnazarov, A.N. Samadov, A.A. Xadjimuratov [1] kabilarning ilmiy ishlarini alohida qayd etish mumkin. Kichik biznes va tadbirkorlikning rivojlanish tendentsiyalarini ekonometrik modellashtirish va prognozlash masalalari B.Y. Xodiev, B.T. Salimov va S.K. Salaevlar [2] tadqiqot ishlarida o‘rganilgan. U.V.G‘afurov tomonidan kichik biznesni davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish, O.A. Aripov ishida kichik biznesni davlat tomonidan tartibga solish va ishbilarmonlik muhitini rivojlantirish, M.M. Ibragimova ishida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining tarkibiy o‘zgarishlar asosida samaradorligini oshirish [3] bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. X.P. Abulqosimov, I.A. Bakieva,

N.K. Murodova, G.Q. Abdurahmonova, Q. Muftaydinov hamda A.A. Qulmatovlar[4] kichik biznes subyektlari faoliyatini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari borasida tadqiqot ishlarini olib borishgan.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashga oid nazariy yondashuvlarni o'rganishda tizimli, qiyosiy va kompleks tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida indikatorli baholash, moliyaviy tahlil, integral indekslar va ekonometrik modellashtirish usullarining ilmiy asoslari tahlil qilindi.

Tadqiqotning axborot bazasini mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlari, statistik ma'lumotlar hamda tadbirkorlik faoliyatiga oid nazariy manbalar tashkil etdi. Tahlil jarayonida kichik biznes subyektlarining iqtisodiy samaradorligi, moliyaviy barqarorligi, innovatsion faolligi va resurslardan foydalanish ko'rsatkichlari qiyosiy usul asosida baholandi.

Mavjud metodik yondashuvlarning afzallik va cheklovlarini aniqlashda tahlil va sintez usullaridan foydalanildi. Integral yondashuv asosida kichik biznesning barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy, institutsional va innovatsion omillar o'zaro bog'liqlikda o'rganildi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish orqali kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashning kompleks metodologik yondashuvlari shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mavjud metodik yondashuvlarni chuqur tahlil qilish va tanqidiy baholash zarur, chunki aynan shu bosqich keyinchalik yangi yoki takomillashtirilgan baholash metodologiyasini ishlab chiqish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. SHu nuqtai nazardan, ushbu paragrafda kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashga oid asosiy metodik yondashuvlar tizimli ravishda ko'rib chiqiladi, ularning afzallik va kamchiliklari ochib beriladi hamda tadbirkorlik iqtisodiyoti nuqtai nazaridan tanqidiy xulosalar shakllantiriladi.

Ilmiy adabiyotlarda keng tarqalgan metodik yondashuvlardan biri indikatorli baholash usuli hisoblanadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, barqaror rivojlanish alohida iqtisodiy, moliyaviy, ijtimoiy va ba'zan ekologik ko'rsatkichlar orqali baholanadi. Masalan, kichik biznes uchun foyda, daromad o'sishi, bandlik darajasi, investitsiya hajmi kabi ko'rsatkichlar barqarorlik indikatorlari sifatida qabul qilinadi.

Indikatorli yondashuvning asosiy afzalligi uning soddaligi va amaliy qo'llanish imkoniyatidir. Ko'pincha rasmiy statistik ma'lumotlar asosida ushbu ko'rsatkichlarni hisoblash mumkin. Biroq ushbu yondashuvning jiddiy kamchiligi shundaki, u barqaror rivojlanishni tizimli jarayon sifatida emas, balki alohida ko'rsatkichlar yig'indisi sifatida qaraydi. Bu esa kichik biznes barqarorligining ichki mexanizmlarini ochib berish imkonini cheklaydi.

Kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashda keng qo'llaniladigan yana bir yondashuv moliyaviy ko'rsatkichlarga tayanish hisoblanadi. Ushbu metodikada barqarorlik asosan moliyaviy barqarorlik bilan tenglashtiriladi va likvidlik koeffitsientlari, qarz yuki, rentabellik darajasi, pul oqimlari kabi ko'rsatkichlar orqali

baholanadi.

Moliyaviy yondashuvning ustun jihati shundaki, u kichik biznes sub'ektlarining iqtisodiy faoliyatini miqdoriy jihatdan aniq baholash imkonini beradi. Ayniqsa, banklar va investorlar uchun ushbu ko'rsatkichlar muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq tadbirkorlik iqtisodiyoti nuqtai nazaridan ushbu yondashuv bir qator cheklovlarga ega.

Avvalo, moliyaviy ko'rsatkichlar ko'pincha qisqa muddatli natijalarni aks ettiradi va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni to'liq ifoda etmaydi. Masalan, yuqori rentabellikka ega bo'lgan kichik biznes sub'ekti texnologik jihatdan eskirgan bo'lishi yoki bozordagi raqobatga tayyor emasligi mumkin. Bundan tashqari, norasmiy iqtisodiyot ulushi yuqori bo'lgan sharoitda moliyaviy hisobot ma'lumotlarining ishonchliligi ham shubha ostida qoladi.

Ayrim tadqiqotlarda kichik biznes barqaror rivojlanishini baholash ishlab chiqarish samaradorligi ko'rsatkichlari orqali amalga oshiriladi. Bunda mehnat unumdorligi, kapital qaytarimi, resurslardan foydalanish samaradorligi asosiy indikatorlar sifatida qabul qilinadi.

Ushbu yondashuvning afzalligi shundaki, u samaradorlik va barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash imkonini beradi. Biroq uning asosiy kamchiligi - kichik biznes faoliyatining institutsional va bozor omillarini inobatga olmasligidadir. Samarador ishlab chiqarishga ega bo'lgan korxonalar ham noqulay institutsional muhit yoki bozor talabining pasayishi sharoitida barqaror rivojlana olmasligi mumkin.

Barqaror rivojlanishni baholashda integral indekslardan foydalanish kengayib bormoqda. Ushbu yondashuvda turli ko'rsatkichlar normallashtirilib, muayyan vaznlar asosida yagona integral indeksga birlashtiriladi. Kichik biznes uchun bu iqtisodiy, moliyaviy, innovatsion va ijtimoiy ko'rsatkichlarni qamrab oluvchi indekslar shaklida namoyon bo'ladi.

Integral indekslar yondashuvining asosiy afzalligi - barqaror rivojlanishni kompleks va tizimli baholash imkoniyatidir. Biroq bu metodikaning ham jiddiy kamchiliklari mavjud. Avvalo, ko'rsatkichlar vaznlarini aniqlash masalasi katta bahslarga sabab bo'ladi. Ekspert baholariga asoslangan vaznlash sub'ektivlikka olib kelsa, statistik usullar esa iqtisodiy mazmuni yetarli darajada aks ettirmasligi mumkin.

Kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashda iqtisodiy-matematik va ekonometrik modellardan foydalanish ilmiy jihatdan eng asoslangan yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu usullarda barqarorlik natijaviy ko'rsatkich sifatida olinib, unga ta'sir etuvchi omillar regressiya modellari orqali baholanadi.

Ekonometrik yondashuvning afzalligi - sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash imkoniyatidir. Masalan, moliyaviy samaradorlik, investitsiya faolligi yoki institutsional omillarning barqarorlikka ta'sir darajasini aniq ko'rsatish mumkin. Biroq amaliyotda ko'plab tadqiqotlar ushbu modellarni yirik korxonalar yoki makroiqtisodiy darajada qo'llab, kichik biznes xususiyatlarini yetarlicha hisobga olmaydi.

Xorijiy tadqiqotlarda kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashda ko'pincha innovatsiya, raqobatbardoshlik va institutsional sifatga katta e'tibor qaratiladi. Milliy tadqiqotlarda esa asosiy urg'u iqtisodiy o'sish va bandlik ko'rsatkichlariga beriladi. Bu

farq metodik yondashuvlarda ham namoyon bo'ladi.

Milliy metodikalarning asosiy kamchiligi - ularning aksariyati normativ va tavsifiy xarakterga ega bo'lib, miqdoriy baholash imkoniyatlari cheklangan. Xorijiy metodikalar esa ko'proq miqdoriy tahlilga tayansa-da, ularni to'liq holda milliy sharoitga ko'chirish har doim ham maqsadga muvofiq emas.

Yuqorida ko'rib chiqilgan metodik yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashga oid mavjud metodikalarning hech biri mukammal emas. Ayrimlari soddaligi bilan ajralib tursa, boshqalari ilmiy jihatdan asoslangan, ammo amaliy qo'llanishda murakkabdir. Ko'p hollarda metodik yondashuvlar kichik biznesning institutsional, hududiy va innovatsion xususiyatlarini yetarli darajada hisobga olmaydi.

Shu sababli tadqiqot doirasida kompleks, ko'p omilli va moslashuvchan baholash metodologiyasini ishlab chiqish zarurati mavjud. Ushbu metodologiya indikatorli tahlil, integral indekslar va ekonometrik modellarni uyg'unlashtirgan holda kichik biznes barqaror rivojlanishini chuqur baholash imkonini berishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari kichik biznes barqaror rivojlanishini baholash ko'p omilli va kompleks yondashuvni talab etishini ko'rsatdi. Amalga oshirilgan tahlillar mavjud metodik yondashuvlar iqtisodiy samaradorlikni baholashda muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Shu bilan birga, ayrim metodikalarda kichik biznesning hududiy, institutsional va innovatsion xususiyatlarini yetarli darajada hisobga olmaslik holatlari mavjudligi aniqlandi.

Tadqiqot davomida indikatorli, moliyaviy, integral indeksli va ekonometrik yondashuvlarning afzalliklari hamda cheklovlari baholandi. Integral indekslar va ekonometrik modellar kichik biznes barqaror rivojlanishini tizimli va chuqur baholash imkonini berishi asoslandi. Kichik biznesning uzoq muddatli rivojlanishida innovatsion faoliyat, boshqaruv sifati, institutsional muhit va resurslardan samarali foydalanish muhim omillar ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashda kompleks integral ko'rsatkichlar tizimini joriy etish;
- iqtisodiy va institutsional omillarni birgalikda hisobga oluvchi baholash metodologiyasini takomillashtirish;
- kichik biznes subyektlari faoliyatini ekonometrik modellar asosida prognozlash amaliyotini kengaytirish;- innovatsion faoliyat va inson kapitali ko'rsatkichlarini baholash tizimiga kiritish;
- hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda kichik biznesni monitoring qilish mexanizmlarini rivojlantirish.

Taklif etilgan yondashuvlar kichik biznes subyektlarining iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, ularning raqobatbardoshligini oshirish hamda tadbirkorlik faoliyatining samaradorligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. - T.: "SHarq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2002. - 365 b.;
2. Qosimova D.S. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. -T.:“Fan va texnologiyalar nashriyot-manbaa uyi”, 2021. -328 b.;
3. Qosimova D.S. Xalqaro tadbirkorlik. -T.:“Fan va texnologiyalar nashriyot-manbaa uyi”, 2021. -334 b.;
4. Abdullaev Yo., Karimov F. Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari. 100 savol va 100 javob (1-qism), T.- “Mehnat”, 2000. - 347 b.;
5. Boltabaev M.R., Qosimova M.S., Ergashxodjaeva SH.J., G'oyibnazarov B.K., Samadov A.N., Otajonov SH.I. Kichik biznes va tadbirkorlik: O'quv qo'llanma. -T.: Iqtisodiyot, 2012. - 274 b.;
6. Xadjimuratov A.A. Predprinimatel'stvo: Sущность i osnovnye komponenty. - SPb.: Izd. Sankt-Peterbrgskogo Universiteta Ekonomiki i finansov. 1995. - 73 b.
7. Salaev S.K. Kichik biznes rivojlanish tendentsiyalarini modellashtirish va bashoratlash: iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. - T.: TDIU 2008. - 49 b.
8. Aripov O.A. Kichik biznesni davlat tomonidan tartibga solish va ishbilarmonlik muhitini rivojlantirish. Diss... 08.00.15 - Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti -T.: 2020.
9. Ibragimova M.M. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining tarkibiy o'zgarishlar asosida samaradorligini oshirish. Diss... 08.00.15 - Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti -T.: 2018
10. Adashev A. O'. Korxonalarda innovatsion rivojlanishining tarkibiy asoslari //Nauchnoe znanie sovremennosti. - 2017. - №. 4. - S. 8-12.

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:

Ingliz tili muharriri:

Rus tili muharriri:

Musahhih:

Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich

Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich

Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li

Karimova Shirin Zoxid qizi

Sadikov Shoxrux Shuxratovich

Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-yil, may, 5-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz

Bot: [@marketingjournalbot](https://t.me/@marketingjournalbot)

Tel.: +998977838464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOCT 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlataro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**